

Bemutató nem történik¹

A Szerző kukorékolást hallott. Azt hitte, álmodik. De nem: a kakas másodszer is megszólalt. Azt hitte, átaludt egy hónapot, és ez már a kész előadás. Az Útszéli Színház és vele *A bűnös város* tájelőadáson jár. Egy láthatatlan kéz felkapta a színházépületet, és lerakta egy alföldi tanyabokorba, ahol szól a kakas.

Csakhogy ez még mindig az olvasópróba volt. Alig fél óra telhetett el a kezdete óta. Élő kakas nem volt se közel, se távol. Esetleg a kelléktárban találhatnánk egy kitömött példányt, de ebben sem vagyok biztos. Aki a kakas hangját megszólaltatja, maga a Rendező.

A Rendező művelt ember; Plutarkhosz egyik művében olvasott egy Parmenón nevű színésről, aki olyan kiválóan utánozta a malacvisítást, hogy sokkal hitelesebbnek, malacjellegűbbnek érződött, mint az igazi malac. Ti persze Arany János tanköltevénye alapján ismeritek az esetet, sejtethetek azonban, hogy Arany is Plutarkhosz művéből merített. Ő, a Rendező nem óhajt a rég elporladt Parmenónnal versenybe szállni – ti is óvakodjatok ettől! –, ezért malacvisítás helyett inkább a kukorékolást utánozza, élethűbben és lényegre törőbben a reálisan létező kakasoknál, mintegy őket helyettesítve.

A Szerző csak most érti meg a Rendező koncepcióját. A felvidéki városkában, legalábbis a Rendező elképzelése szerint, éjszakánként zajlanak a letartóztatások, de csak hajnalig, amíg meg nem szólal a kakas. Az első kakasszó után fellélegezhetnek mindazok a polgárok, akik egyelőre még szabadlábbon vannak: aznap sötétedésig, pontosabban egészen addig, amíg a kisbíró ki nem dobolja, hogy besötétedett, biztonságban érezhetik magukat.

¹ Egy kisregényből

Napközbeni letartóztatások csak egészen kivételesen, rendkívül indokolt esetben fordulhatnak elő.

Egyelőre nincs olyan színészünk, aki megfelelő színvonalon utánozná a kakast, ezért az olvasópróba időtartamára a Rendező ugrott be Farkas Nándor helyett, aki látványosan képtelennek bizonyult kukorékolni. Pedig ez volt a rendezői ötlet: a véstörvényszék elnöke, Antonio tábornok legyen egyszersmind a kakas is. Ő dönti el, mikor ér véget az éjszaka, mikor fejeződnek be aznapra a letartóztatások.

De amilyen hitelesen utánozza a Rendező a kakast, olyan élethűen jeleníti meg Farkas Nándor a kukorékolni nem tudó, máskülönben persze kiváló fiatal színészt. Nem arról van szó, hogy ne tudna kukorékolni, ha kellene, mert egy Pokróczy-tanítvány mindent tud, de tényleg mindent, hanem arról, hogy nem kell mindent tudni. Ő nem a kakast utánozza, hanem azt az egyszeri színészt, akinek nem fér ki a torkán a kukorékolás.

Arról nem is beszélve, hogy egy olyan kakas, aki hajlandó egy véreskezű császári tábornok alakját felölteni, nem eléggé hazafias. Magyar kakas, de nem jó magyar.

Én az ilyen kakast fel nem küldeném a református templom tornyára dísznek!

Egy ilyen kakas kukorékolásától még Péter apostol sem fakadt volna sírva!

Ebből persze nem következik, hogy a Rendező ne volna ízig-vérig mestere a szakmájának, vagy hogy a Szerző drámája ne volna jó irodalmi alkotás. Inkább az a baj vele, hogy túlságosan is jó. Ez a Farkas Nándor által nem ismert Szerző túlságosan is odafigyel az árnyalatokra és a jellemek belső ellentmondásaira, ezért nem tudja mozgósítani a nézők érzelmeit.

Az viszont igenis következik abból az emberi gyarlóságából, amelyet a színházi baromfi tanúsít, hogy ő, Farkas Nándor nem lesz az Útszéli Színházban kakas.

Antonio tábornok igen, őt eljátssza, kakast nem. Kakast nem játszunk.

De ha már itt tartunk, neki, Farkasnak ez az Antonio tábornok sem tetszik igazán. Nem mintha nem volna jól megírva. Inkább túlságosan is jól van megírva, túl sokrétűen, túl ellentmondásosan. Vagyis nem eléggé gonosz. Azaz gonosznak gonosz, de csak úgy, mint bármelyikünk, ha bármit megtehet. Én is elvitelném a szomszédomat a Gestapóval, ha felhatalmazást kapnék rá. Nincs ebben semmi érdekesség.

Legyen földöntúlian gonosz! Ördögien gonosz! Olyan gonosz, hogy minél inkább gyűlöljük, annál inkább csodáljuk!

Farkas Nándor ültében kihúzza magát. Feláll a székről. Feláll a székre.
Kukurikú!

Nincs itt semmi érdekesség, tessék továbbhaladni.
– Menjünk tovább!

*

ASzerző nem ismerte közelebbről a Rendezőt. Ez nem meglepő. A Rendező az utóbbi harminc évben külföldön élt és dolgozott. Ha jött, vendégeskedni jött haza. A színlapon feltüntették a neve mellett: „m. v.”, azaz „mint vendég”. Itt, az Útszéli Színházban is vendég volt. Forbáth nem szívesen szerződtetett volna egy (vagy pláne több) állandó rendezőt a társulathoz.

Korábban, más színházaknál rossz tapasztalatai voltak az állandó rendezőkkel.

Ahol egy rendező van, oda többet is kell hívnod, hogy fenntartható legyen a hatalmi egyensúly.

Ahol több rendező van, ott az egyiket ki kell nevezned főrendezőnek, hogy arra támaszkodhass a többiekkel szemben.

Ahol a főrendezőre próbálsz támaszkodni a többiek ellenében, ott az egész társulattal szemben lesz nemkívánt segítőd.

Ahol pedig az egész társulat ellened van, ott előbb-utóbb a saját főrendeződ is ellened fordul, és a többiek segítségével megbuktat.

Ezért részesíti Forbáth előnyben a vendégrendezőket, akiknek nincs hatalmuk, nincs befolyásuk a társulat életére, és nem szólhatnak bele a jövő évad szerződtetéseibe. Régebben a párttűző rendezők miatt Forbáth nem egyszer, nem kétszer fenékgig ürítette a bukás poharát, amelyet most már, vénülő fejjel, még a szája közelébe sem kíván emelni.

*

Emlékezhetünk rá, hogy az 1960-as évek végén a három fiatal rendező három régebbi íróat alakított a *Szabadság a föld alatt* című soha be nem mutatott filmben, amely Táncsics Mihály rejtőzködéséről, előbukkanásáról, majd másodszori bebörtönzéséről szólt volna, ha valaha is vetítették volna.

Legenda György alakította a föld alatti rejtékhelyén megvakuló és megvénülő Táncsics Mihályt, Forbáth volt a negyvenes éveiben járó és legszebb sikereinek örvendő Jókai Mór, végül Pokróczynak jutott az olcsó

szivarból szipákoló, sűrűn köpködő és öklét rázó Vajda János, aki egy parádés jelenetben sétabottal végigkergeti a pesti Váci utcán a rágalmazó Thaly Kálmánt, akinek szerepét a televízióban gyakran szereplő, közkedvelt bűvész, Rács Ricsi vállalta el.

A forgatókönyvet a szikár és kíméletlen rövidprózájáról ismert Viselóczky Andor írta, aki a forgatás után alig néhány hónappal belefulladt a Dunába. Már akkor kérdés volt: miért vállalkozott éjszakai fürdőzésre a pócsmegyeri révnél, amikor nem különösebben kedvelte a Dunát, és hamar kifulladás, ügyetlen úszónak számított?

Tizenöt évvel később, amikor már lehetett foglalkozni Viselóczky halálának gyanús mozzanataival, Oxenkopp Rezső irodalom- és filmtörténész hiába nézte át a hagyatékot, a *Szabadság a föld alatt*nak sem az irodalmi, sem a technikai forgatókönyvét nem találta, és a filmgyár archívumában is hiába kereste a példányokat, a polcon a leltári számmal felbélyegzett dosszié üres volt.

A filmet rendezte Hajdina Petra, aki Mészáros Márta mellett az egyik első jelentős magyar női filmrendező volt. Több kisfilmje díjat nyert Karlovy Varyban, *Éretlen gyümölcsök* című, erősen társadalomkritikus nagyjátékfilmje pedig a Cannes-i filmfesztiválra is kijutott, és elnyerte a zsűri különdíját.

A *Szabadság a föld alatt* forgalmazása, 1969-ben azt lehetett hinni, nem ütközik nehézségekbe. Elvégre Táncsics Mihály haladó szellemű hős volt, a magyar munkásmozgalom egyik első vezéralakja, Hajdina Petra pedig a szocialista filmgyártás üdvöskéjének számított. Az *Éretlen gyümölcsök* „szubjektív kisiklásait” még a pártnapilap szigorú kritikusa is elnézte neki.

A Filmátvételi Bizottság szakmai vetítésén azonban személyeskedésektől sem mentes, éles hangú vita bontakozott ki a Hungarofilm és a Mozgóképforgalmazási Vállalat (Mokép) vezetői, valamint a művelődésügyi minisztérium filmfőigazgatóságának tisztviselői között. Utóbbiak (köztük a Népszabadság szigorú filmkritikusa) kifogásolták, hogy Hajdina Petra filmje handabandázó bohócnak – ne szépítgessük: bolondnak – állítja be Táncsicsot, Jókai elvtelen opportunizmusa pedig az 1956 utáni magyar értelmiség állítólagos gyáva behódolását juttatná a nézők eszébe, amennyiben a magyar és a külföldi nézők megtekinthetnék ezt a téves szemléletű, művészileg alapvetően elhibázott alkotást.

De igazából nem ez a vita pecsételte meg a *Szabadság a föld alatt* sorsát, ez talán csak a bemutató későbbre halasztását okozta volna, hanem az a nyílt levél, amelyet Hajdina Petra Londonból küldött a Filmvilág

szerkesztőségének (ahol csak húsz évvel később jelenhetett meg), valamint a filmsúdió igazgatójának, és amelyben bejelenti, hogy nem tér vissza Magyarországra, mert az előző évek reformtörekvéseinek bukása után reménytelenné vált a szellemi szabadság, esélytelenné a művészi autonómia.

A történetek után a teljes kép- és hanganyagot tartalmazó sztenderd kópia elkallódott, a filmnegatív pedig annyira megrongálódott a filmgyár pincéjében a nedvességtől (volt egy csőtörés), hogy később, amikor már nem lett volna adminisztratív akadálya a nyilvános vetítéseknek, használhatatlannak bizonyult.

A hangból semmi sem maradt fenn, a képsorok egy részét pedig annyira sikerült restaurálni, hogy időnként felismerhető volt a loboncos, ősz parókájában világtalan prófétaként ágáló *Legenda*, amint vakon tapogatózva kiáll a nagyipari munkásság jogaiért, továbbá a kürtőkalapja fedezékébe húzódó, sértett hiúságával takarózó Pokróczy, amint észrevesz a hajnali égen egy üstököszt, és költeményt farag róla. Velük ellentétben alig néhány másodpercig volt látható a Ferenc József apostoli királyhoz elvtelenül odadörgölődző nagy mesemondó, Forbáth.

Mindhárman úgy néztek ki, mint a paradicsomszószban úszkáló virsli, és a kritikai visszhangot egy rövid mondatban foglalhatom össze: „Ezek is milyen szemérmetlenül fiatalok voltak!”

*

Legenda, immár a megyeszékhelybeli színház igazgatójaként, megírta és megrendezte a *Szabadság a föld alatt* színpadi változatát, amelyben Táncsics szerepét ifjúkori önarcképére, a későbbi Rendezőre osztotta. „Képzeld el” – magyarázta neki –, „hogyan nyolc évig rejtőzöl a saját házad alatt egy gödörben. Ennyi idő alatt ugyanúgy tönkremégy, mint a filmgyár pincéjébe zárt bádogdobozban a filmnegatív. Ha börtönbe kerülsz, az fele annyi időt jelentett volna, talán három-négy évet és jobb körülményeket. Táncsics azonban ragaszkodik a szabadsághoz. Az ő szabadsága az önkéntes élve eltemetés.”

Hozzátette: „Aztán eltelik nyolc év, amnesztiát hirdetnek, és előjöhetsz. Azt látod – vagyis nem látsz semmit, mert megvakultál –, hogy régi barátaid, harcostársaid, akik nem haltak meg, és nem menekültek el az országból, mind-mind alkalmazkodtak az új politikai berendezkedéshez, és ezt még meg is magyarázzak. Némelyek még büszkék is rá.”

A színpadi változat úgy végződik, hogy Táncsics a pokolban találkozik Marx Károllyal, aki ezt az egyetlen, ám annál közismertebb mondatot ísmételgeti: „Világ proletárai, bocsássatok meg...”

A próbafolyamat vége felé Legenda a későbbi Rendezőt besorozta a díszletmunkások közé is, mert ezen a téren a színház létszámhiánnyal küzdött. „Egyfelől főszereplő” – mondogatta –, „másfelől díszletező”. Ő maga is beállt a díszletmunkások közé. „A magyar kultúra története” – mondta, miközben letörölte homlokáról a verejtéket – „csupa leltárhiány. Tele van ki nem adott, be nem mutatott, le nem forgatott vagy leforgatott és nem vetített művekkel. Magyarországon a hamis az igazi, és a nem létező a valóságos. A *Szabadság a föld alatt* most eljut a színházi bemutatóig, de attól még a nem létező film egyik oldaljegyzete.”

Legenda tévedett. A színpadi változat nem jutott el a bemutatóig. A főpróbahét első napján az önkormányzat rendkívüli közgyűlése úgy döntött, hogy Legenda Györgyöt azonnali hatállyal elmozdítja, és ideiglenesen az egyik régebbi igazgatót bízta meg a színház vezetésével. „Ebben a városban nem lesz avantgárd színház” – nyilatkozta a polgármester a televíziónak. – „Az operett, az legyen operett, és a mesejáték, az legyen mesejáték.”

A régi-új igazgató – kár, hogy nem emlékszem a nevére – a *Szabadság a föld alatt* című produkciót levette a műsorról. „Ebben a színházban nem lesz deheroizálás” – nyilatkozta a megyei lapnak. – „Méltyőbb módon kell megemlékeznünk hőseinkről, akikre büszkék vagyunk.”

A társulati ülésen köntörfalazás nélkül kimondta: a Legendához kötődő színészek mehetnek, amerre látnak. Ő a következő évadra nem szerződötti egyiküket sem.

*

A Rendező ment. Először Ystadba. Onnan tovább Ottawába és Torontóba. Néha érkezett híradás egy-egy – állítólag nagy port felkavaró – rendezéséről, egy-egy díjról, amelyet megkapott, és amelynek addig a létezéséről sem tudtunk, de mindezek ellenére megfeledeztünk róla egy kicsit.

Hallottuk, hogy Új-Mexikóban egy indián javasembertől varázserőt kapott, amellyel akár a levegőbe is emelkedett, ha akart. Csodákra volt képes, és rendkívüli teljesítményre ösztökélte a rábízott színészeket. Máskor viszont napokig mozdulatlanul dőlt a falnak egy sarokban, mint egy

szervekkel és szövetekkel kitömött bábu, amelyből kicsorgott még az a kevés lélek is, amely régebben is csak ügyel-bajjal volt megtalálható benne.

Ő eközben – kevéssel azelőtt ért véget Dél-Afrikában az apartheid rezsim – áttelepült Johannesburgba, ahol William Kentridge állandó munkatársa lett, miközben saját rendezéseivel is felhívta magára a figyelmet. Állítólag az ő ötlete volt, hogy Monteverdi operájában, az *Ulysses visszatérése hazájába* című remekműben, amely Kentridge első világhírű rendezése volt, a címszeplő görög hős haldoklóként vergődjön egy kórházi ágyon, és a kérők legyőzése a távozni készülő élet rémálma legyen csupán.

Néhány évvel később megüzente, hogy hazatér, mint Monteverdi operájában a leleményes Ulysses. Barátai visszaüzentek: ne tegye. Ő, a Rendező itthon már népköltésszé vált. Már egy egész mondanakör fűződik a nevéhez. Ne rombolja le az egekben szálló mítoszt holmi földhözragadt jelenléttel! Ne tegyen úgy, mint az albatrosz, amely csodálatosan szárnyal fent, az elérhetetlen magasban, és száználmasan bukdácsol, amikor leszáll közénk a földre.

Aztán egy délelőtt – már a 2010-es években járunk – Szerzőnknel csengettek. Az ajtóban ott állt a Rendező. Mondta, kitől kapta a címet. És hogy tudása szerint a Szerző délelőttönként otthon tartózkodik, ami, tessék, meg is felel a tényeknek. És hogy reméli, nem zavar. Ilyen udvarias volt, noha máskülönben nyers modorú ember hírében állt. Rögtön a tárgyra tért.

Ő, a Rendező azt szeretné, ha a Szerző lefordítaná Lessing ifjúkori szomorújátékát, a *Miss Sarah Sampson*. Azt is szeretné, ha a Szerző egyszermind lefordítaná Goethe ifjúkori szomorújátékát, a *Stellát*, még hozzá a bigámiába torkolló botrányos első változatot, amelyet idősebb korában a weimari költőfejedelem kénytelen volt a korabeli erkölcsi érzék által inkább eltűrhető véres tragédiává átdolgozni. A Rendező tudniillik arra jött rá, hogy a két klasszikus színmű összetartozik. Mindkettő egy-egy fogadóban játszódik; neki tulajdonképpen csak az volt az ötlete, hogy a két helyszín lehetne egy és ugyanaz. Ugyanabban a fogadóban vesz ki szobát a Stella bárónőnél szolgálatot kereső Cecília és serdülőkorú lánya, Lucia, valamint az apai harag elől menekülő Miss Sarah Sampson és szerelme, a házasságszédelgő Mellefont. Jobboldalt nyílik Cecília szobája, baloldalt Sáráé.

Maga a színpad a fogadó közös étkezője.

Itt fog találkozni a tizenöt éves Lucia, miközben anyja a szobájában pihen, a daliás Fernandóval, aki legújabb szerelmét, Stellát akarja

vizontlátni a kastélyban, de különféle okokból halogatja a látogatást. Nem tudhatja a naiv csitri, hogy a szálfatermetű férfi, aki iránt máris megmagyarázhatatlan vonzalmat érez, másfél évtizeddel korábban az anyuka, Cecília szerelme volt, így tehát az ő vér szerinti apja.

És itt, a közös ebédlőben lép színre, Waitwell nevű szolgájától kísérvé, Sir William Sampson, hogy hazavigye Sára nevű lányát, akit egy Mellefont nevű csirkefogó elszöktetett, azt állítva, de nem gondolva komolyan, hogy majd Franciaországban, ami felé úton vannak, feleségül veszi. Ugyanitt bukkan majd fel Mellefont korábbi szeretője, Marwood, hogy visszacsábítsa a férfit. Ugyanebből a célból hozza magával közös gyerekeiket, az alig tíztizenkét éves Arabellát.

A Rendezőben tényleg varázserő lappanghatott, mert a Szerző egyszeriben úgy érezte ott, a konyhaasztalnál, a maradék marhapörkölt fölött (ugyanis azt főzött előzőleg, de mostanra majdnem el is fogyott), hogy ő írta ezt a két színművet, amely valójában egy és ugyanaz a dráma. Pontosabban fogalmazva: eddig még egy árva replika nem sok, annyit sem írt meg belőle, de egyszer majd ugyanúgy meg fogja írni, ahogy a spanyol tárgyú emigránsregényt és a Szicíliában játszódó antik tragédiát is kétségkívül megírja előbb-utóbb. Elvégre nem mondott le ezekről a korábbi csodálatos tervekről sem, csak éppen helyettük más, kevésbé ragyogó ötletek jutottak el a megvalósulásig.

Ezt a színművet mindenesetre jóval hamarabb megírja majd, mint más megíratlan munkáit. Most ő Lessing és Goethe egy személyben! De hát mit is jelölnek ezek a nevek? A név hang és füst. Ami valóban létezik, az a drámabeli fogadó, az emberi létezés jelképe. Némely vendégek megérkeznek, mások távoznak. Az érkezők ilyen vagy olyan céljaikat igyekeznek elérni, kisebb-nagyobb sikerrel vagy a legcsekélyebb siker nélkül.

Aztán nagy dérrrel-dúrral vagy észrevétlenül, de mindannyian távoznak. Némelyikük hamar, mások egy kicsit húzzák az időt.

Ami a felvilágosodás fénykorában a polgári szomorújáték szerelmi bonyodalma lett volna, kétszázötven évvel később a boldogtalan tudat misztériumjátékává kristályosodik. A színpad egyik oldalán gyilkosság (Marwood megmérgezi Sárát) és öngyilkosság (Mellefont szíven szúrja magát), másik oldalán az öröm hajnalpírja. Stella bárónő, amennyiben Fernando vele marad, hajlandó magához venni Ceciliát és Luciát, így tehát boldogan élnek mind a négyen, amíg meg nem halnak. Fernando egyszerre hálhat Stellával és Ceciliával, Stella pedig Fernandóval és Luciával.

Boldog és vakmerő befejezés! Csak az a kár, hogy ez sem jutott el a bemutatóig. Mire a Szerző összeácsolta Sára szomorújátékát Stella öröm- és vígjátékával, az a nagykörúti színház, amely a Rendezőt meg akarta hívni erre a projektre, úgy vette észre, hogy a Rendező túlságosan aktív ellenzéki tevékenységet folytat (kormányellenes tüntetéseken szólal fel, tiltakozásokat fogalmaz, külföldi újságokban sötét képet fest a hazai viszonyokról), ezért a rendezéssel inkább Szürkés-Hegedős Álmost bízta meg, aki szintén ellenzékinak számított, csak éppen tudott mértéket tartani.

A Rendező még aznap váltott egy last minute repülőjegyet Indonéziába (a vízumot már, minden eshetőségre készen, beszerezte), Szürkés-Hegedős pedig úgy döntött, hogy a hibrid színműre, vagyis a Szerző munkájára nincs szükség. Ő megrendezi Lessing drámáját, de csak azt, és azt nem kell újrafordítani, mert azt Kazinczy egyszer már átültette magyarra. Nem is olyan régen, talán kétszázhusz évvel ezelőtt.

*

A Miss Sarah Sampson régi fordítójából és a magyar nyelvújítás atlétájából időközben regényhős lett. Szerzőnk egyik nagyra becsült pályatársa, Plutarkhosz mintáját követve, írt egy párhuzamos életrajzot Kazinczy Ferencről, a térdig érő magyar sárban fuldokló széplélekről és Angelo Solimanról, a művelt és nemes vademberről, aki „Az igaz egyetértéshez” címzett bécsi szabadkőműves-páholy vezető személyisége volt.

Szürkés-Hegedős Álmos rendezése megbukott, a darabot nyolc előadás után levették a műsorról, aztán pedig telt-múlt az idő.

A Rendező három vagy négy évet töltött Jáva szigetén, Surabaya városában, ahol a wayang-árnyékszínházat tanulmányozta.

És most itt ül a Fővárosi Útszéli Színház előcsarnokában. Egy kicsit megöszült, egy kicsit lefogyott, ám ettől eltekintve, frissebbnek látszik, mint fiatalkorában. Az embernek az a benyomása, hogy átvilágít rajta a napsütés. Már-már azt várjuk, hogy a fénysugarak nyomán az igazi szereplők, az imbolygó árnyak is megjelenjenek azon a széles fehér vászonfelületen, amelyet csak ezután fognak láthatatlan kezek kifeszíteni. Vagy még csak ezután sem.

A Rendezőn a jávai tapasztalatokat kéri számon Farkas Nándor is, Antonio tábornok színpadi hasonmása. A híres-nevezetes „wayang kulit” játékművet.

– Azt még értem, hogy ez a császári tábornok egy geci, de most már lássuk az indonéz módszereket!

Talán éppen az iménti trágárság rebbentette szét a wayang-színház hatalmas kifejezőerejű árnyékait. Mi tagadás, az olvasópróba vége felé járunk. Ha a Rendező mostanáig nem akasztotta le a falról az indonéz árnyjáték bővületét, akkor ma már, legalábbis ebben az elbeszélésben és legalábbis árnyékok által nemigen lesz elbűvölve az olvasó.

De nemcsak ez itt a nagy gubanc! Toperczer Gergő, ha lehet, még sokkal kínosabbat kérdez:

– És ez igaz, vagy ezt a Szerző csak úgy kitalálta?

Ehhez pedig az olvasónak azt kell tudnia, hogy a fiatal Toperczer eleinte örvendezett, amiért őt már az első felvonásban kivégzik, ezért már háromnegyed nyolckor kint lesz az utcán, és mehet, ahová jólesik neki. Nem fog viselni sem enyhén összepiszkolódott ruhát a második felvonásban, sem csurom mocskosat a harmadikban, mint a többiek.

De még csak kivégezni sem fogják! Nem bizony. Gergő barátunk valamit félreérthetett a szöveggönyv olvasásakor. Ott az áll feketén-fehéren, hogy Czimmermány Zsigmond csíkokra tépi az ingét a vizsgálati fogságban, és felakasztja magát az ablakrácsra, mert ismeri önmagát, és előre látja, hogy nem bírná elviselni a rá váró testi-lelki gyötrelmeket. Sem a körme alá szúrt zsákvarrótűt, sem a hóna alá szorított forró tojást. (A kínvallatás második fokozatáról van szó, amelyet szívósabb vádlottak esetében még majd a harmadik, ennél is brutálisabb fokozat követ.) Ezt ő, Czimmermány nem várja meg. Inkább végez magával.

– Hát én egy ilyen gyáva, gyenge puhány vagyok?

De azért még mindig örül egy kicsit. Háromnegyed nyolckor, legkésőbb nyolckor kint lesz az utcán. Ez az epizódszereplők legnagyobb öröme. Annál dühítőbb, ha kiderül, hogy az epizodista kapott egy másik epizódszerepet is, méghozzá az utolsó felvonásban. Akkor pedig be kell állni a tapsrendbe. Negyed tizenegy előtt nincs szabadulás.

Márpedig Toperczer most döbben rá (eddig is ki volt írva a szereposztásban, de nem vette észre), hogy a dráma legvégén ő az egyik ítélmester.

Két ítélmesterünk is van, latinosan protonotárius: az egyiket a nádor, a másikat az országbíró delegálta.

Elsőként színre lép a nádori ítélmester. Őt Herczig Laci alakítja. Lacuska sajnos diszlexiás, képtelen a legrövidebb tőmondatot is összefüggően felolvasni, ami egy színművész esetében nem kimondottan

előny. Ő azonban büszkén vállalja fogyatékoságát, szívesen ejt róla szót interjúban, beszélgetős tévéműsorban. Úgy emlegeti: „adottság”.

Ez a nem kívánt adottság Lacira nézve főleg akkor kínos, amikor egy-egy kortárs költő előadóestjére hívják meg, és ő elvállalja, mert kell neki a pénz, noha nem tud olvasni, és nincs ideje kívülről megtanulni a költeményeket.

De az olvasópróbán is rosszféle feszültséget gerjeszt, amikor háromszor-négyszer is eredménytelenül szalad neki egy-egy szónak, szókapcsolatnak. Hiába ítéli el Barkóczy protonotárius (öt alakítaná Herczig Laci) a törvénytelenégeket, ha csupán ennyit bír kimondani belőlük: „tör... tör... tör...” És hiába ígéri az önkényeskedők, hatalmaskodók felelősségre vonását, ha a felelősségből ez marad: „fele...” vagy „füle...”

Viszont kétségtelen, hogy Herczig Laci jól néz ki, és pompás baritonja van. Ez Toperczert, aki Herczignél véznább és alacsonyabb, már önmagában is idegesíti. Rádásul úgy veszem észre, valami személyes ellentét is fennállhat kettőjük között. A *Woyczek*ben (rendezte Burjánovits Klári) Laci mint Ezreddobos minden alkalommal megitat Gergővel mint Woyczekkel egy üveg sört, és bizony nem a szerep, hanem Herczig nyomja le a sörösüveget a másiknak egészen a légcsővéig, és nem Woyczek, hanem Toperczer öklendezik porig alázva a közönség előtt.

Ezért a kicsivel később érkező Klobusiczky Dániel országbírói ítélmester, azaz Toperczer akár elégtételt is vehetne Barkóczin, azaz Herczigen. Az imént Herczig hebegve-habogva kinyögte, hogy Antonio tábornokot a császár felmenti összes addigi tisztségéből. Antonio tábornok már nem élet és halál ura többé a felvidéki városkában. Erre Toperczer szépen, értelmesen hangsúlyozva rávágthatná: viszont a császár kinevezte Antonio tábornokot egész Erdély teljhatalmú kormányzójává, és még az Arany Gyapjú kitüntetését is adományozza neki, továbbá százhuszonötezer tallér pénzjutalomban részesül.

Ezzel Gergő letorkolthatná Lacit. Ehelyett azonban felháborodástól remegő hangon kérdezi (most döbben rá, hogy ahány előadás, annyszor fog lézengeni este tízig az öltözőben):

– És ez igaz, vagy ezt a Szerző csak úgy kitalálta?

A kérdés jogos. Ha ezt az egészet, ezt a viszolyogtató eseménysort a Szerző a kisujjából szopta, akkor az eset egyszerű: ez itt egy hazug ember, akit a színészek hamarabb utolérnek, mint a sánta kutyát. No de ha mégsem hazudott, legalábbis nem a szó szoros értelmében, hanem tényleg valami efféle történt abban a kisvárosban háromszázharminc évvel ezelőtt... Akkor jóval nagyobb a baj! Akkor – hogy még egyszer, ebben az elbeszélésben

utoljára leírhattam a „kutya” szót – akkor a szerzőnek kutya kötelessége lett volna az igazságot eltitkolni, vagy még inkább módosítani.

Mert így mi lesz a kuruc felkelés dicsőségével?

Hová lesz a nemzeti hagyomány?

Nehogy már a császár szabadítson fel minket az oszmán rabság alól!

Török hódoltságából német gyarmat?

Ássuk meg a sírunkat, és feküdjünk bele?

Kedvenc Szerzőm körülnéz, de nem látja a Rendezőt. Teljesen feloldódott a napsugarakban, és most elérhetetlen magasban szárnyal, mint az albatrosz.

Nem látja Forbáthot, az igazgatót. Nem látja Bolonyik Reginát, pedig milyen jól belebújhatott volna Katharina hercegnő szerepébe, ha ez a szerep nem az igyekvő, de kissé jellegtelen Bartucz Gizellára volna ráosztva.

Igaz, Bartucz Gizellát sem látja.

Purzicsán Flórát, a dramaturgot sem. Szíve mélyén azt remélte, hogy a Modigliani-képmásra emlékeztető fiatal nő az utolsó pillanatban mégiscsak felbukkan attól függetlenül, hogy nem létezik. De hát – ő is tudta – nem könnyű valakinek léteznie attól függetlenül, hogy nem létezik.

*

Még egy pillanatig ott állt a Fővárosi Útszéli Színház üres előcsarnokában.

Aztán hazasietett.

Jól tette, mert alighogy belépett az előszobába, megszólalt a telefon. Forbáth Lóránt igazgató hangja hallatszott.

– Gyorsan akarok beszélni veled, mert sietnem kell a repülőtérre.

– Parancsolj, kérlek – felelte a Szerző.

– Fél órán belül kint kell lennem Ferihegyen. Repülök Hamburgba, intézni az újabb vendégjátékot.

– Sok szerencsét – kívánta szívből a Szerző.

– Ne húzzuk az időt, nem érünk rá. Az a helyzet, hogy Farkas Nándor visszaadta a szerepét. Azt mondta: olyan komplett nemzetgyalázásban, mint *A bűnös város*, ő semmiféle szerepet nem hajlandó játszani. Hogy ő nem akar Antonio tábornok lenni.

– Hát akkor ne legyen! – hagyta helyben a Szerző.

– Hogy ő Thököly Imre akar lenni. Vagy legalábbis Esze Tamás. Ő egy olyan drámában hajlandó eljátszani a főszerepet, amelyben Thököly elindul Bécs ellen, és legyőzi a császárt. Aztán esetleg még a törököket is legyőzi.

Vagy akár vereséget is szenvedhet egyiktől is, másiktól is, de az nem lehet benne a darabban.

– Te pedig azonnali hatállyal kirúgtad – tippelt a Szerző.

– Nem rúgtam ki.

– Hanem? – érdeklődött a Szerző.

– Hanem beláttam, hogy a színműved súlyosan megosztó jellegű. Ha érted, mire gondolok.

Kedvenc Szerzőm világéletében félszeg és ügyefogyott volt, de nem volt ostoba. Értette.

– És ezt a Rendezővel megbeszélted? – lett volna kíváncsi.

Soha nem tudta meg. A Rendezővel, aki rövidesen ismét elhagyta Magyarországot, nem volt alkalma szót váltani többé. Nem kérdezhetette meg tőle, mit mondott neki Forbáth igazgató úr. Egyáltalán: mondott-e neki bármit is?

De a telefonbeszélgetésnek még nincs vége!

Robaj hallatszott, mint amikor feldől egy súlyos tárgyakkal megrakott állvány, és a vonal túlvégén egy erélyes női hang szólalt meg:

– Az igazgató úrnak sietnie kell. Begyűjtött motorral vár a taxi. Lóri, menjél már! Majd én elintézem.

A Szerző később tudta meg, így most már én is tudom: ez a női hang volt a gazdasági igazgató, Bábuskin Vlagyimírné Tóth Gerda. Az oroszos hangzású asszonynev üde színfoltta varázsolja. Még ennyit mondott az üde színfolt:

– A megírási díjat ki fogjuk fizetni. Úgyhogy magának nem lehet egyetlen rossz szava sem.

Bizony, nem árt egy-egy üde színfolt ebben a délutáni szürkeségben! Említettem a jelen írásmű elején, hogy aznap délben, az olvasópróba kezdetekor derült volt az ég, és ragyogóan sütött a tavaszi nap. Délutánra viszont beborult, és eleredt az eső.

*

Kedvenc Szerzőm eltöprengett: mi értelme van, volt és lesz annak, hogy évtizedekig tengette nyomorult életét ezen a földön?

Állítólag szorult beléje némi tehetség, és ennek teljes, lezárt írásművek formájában kifejezést is adott. De mégis, hadd kérdezzem ebben az írásműben még egyszer: mi az, hogy tehetség?

Húszéves korában, pályája kezdetén a Szerző úgy képzelte, hogy a tehetség olyasféle adomány, mintha száz tallér volna a zsebünkben, és abból bármikor, bármennyit, bármilyen célra elkölthetünk.

Igen ám, de fiatal évei során csak a tehetségével bánhatott volna bőkezűen, a mindennapi életben fukar volt. Szerény életkörülményei takarékosagra kényszerítették. Emiatt azt hitte: nemcsak a szűkösen jutó forintokkal, hanem a tehetség tallérjaival is óvatosan kell gazdálkodnia.

Ezért valamivel később, érett férfiként vette észre, hogy a száz tallérból, amely állítólag a zsebében van, egyet sem tud elővenni. Ennél is később jött rá, hogy azért nem férhet hozzá a vagyonához, amelyet – talán tévesen – tehetségnek hisz, mert az nincs is ott a zsebében. Azt ő csak úgy odaképzelte. További évek teltek el, míg rádöbbsent – de addigra már testben-lélekben elhasználódott, és kezdett kimerülni –, hogy a képzelőerő, amely egy életen át megtévesztette, és amelynek jóvoltából a zsebében hitte a tehetségét, ez a képzelőerő maga volt a tehetség.

E kései felismerés irányából nézve, mégis, mi értelme volt mindazt megírnia, amit kiadott a kezéből, hát még, ha a meg nem írt művek sokkal ígéretesebbek, ezért sokkal értékesebbek is?

Eszébe jutott, amit a második császárság idején írt egy francia esszéista a két emberöltővel korábbi Chamfort-ról. „Ha szokatlanul szerteágazó, ám kurta lélegzetű és vajmi kevésbé termékeny tehetsége, amely mindvégig mást sem keresett, mint kifogásokat és ürügyeket, hogy ne kelljen újabb műveknek létrejönniük, ha ez a tehetség hozzámérhető lett volna szelleméhez és ítélőerejéhez, és ha a testét átszövő érhálózatban veleszületett költői véna is található lett volna, akkor talán – legalábbis én úgy hiszem – kevésbé itatta volna át személyiségét az öngyűlölet, és ő maga kevésbé lett volna boldogtalan.”

Érdemes volt-e Chamfort-nak lenni XVI. Lajos utolsó évtizedében? Nem volt-e fölösleges megírni a szép indiánhölgyről szóló melodramát, a Bettit, amelynek címszereplője, a kanadai ősvadonban nevelkedő, romlatlan szívű, rézbőrű teremtés szerelmes lesz az eltévedt angol felfedezőbe, Györgybe, és a kibontakozó románcot még a szigorú misszionáriusok, Ferdinánd és Xavér sem tudják megghiúsítani, annál is kevésbé, mert Sebestyén, a jólelkű kvéker gazdálkodó megelőlegezi a hozományt, és így az ifjú pár esküvője elől az utolsó pillanatban félregördül minden akadály?

Nem volt-e művészi értelemben hiábavalóság megalkotni a *Musztafa és Zangír* című szomorújátékot, amelyben Szulejmán szultán két különböző anyától született két fia ellenére forrón szereti egymást, hogy egymás

életére kellene törniük, és amelynek Fontainebleau-i bemutatója után az új király, XVI. Lajos könnyekben tört ki, mert a színmű az ő fiatalkorát és törvénytelen születésű öccséhez fűződő gyöngéd szeretetét juttatta eszébe, amiért is páholyába hívatta a szerzőt, és meghatottságtól remegő hangon tudatta vele, részletekbe menő, szenvedélyes dicséretet után, hogy hervadhatatlan drámaírói érdemeit évi háromezer livre kegydíjjal jutalmazza?

Nem visszás dolog-e kényelmesen éldégléni a király kegydíjából, amelyet aztán a királyné még bőségesebb kegydíja és egy titkári állás busás jövedelme is kiegészített, hogy aztán a kegydíjak birtokosa mintegy varázsütésre átváltozzék habzó szájú forradalmi uszítóvá, aki saját újdonsült elvtársaitól, a jakobinusoktól jobban rettegett, mint a földkerekség összes zsarnokától együttvéve, és aki biztosra vett letartóztatását megvárni nem akarva, még agyonlőni sem tudta magát igazán jól?

Szerzőnk életútján azok, akik még emlékezni fognak rá, találnak majd egy időszakot, amelyben szavajárása volt: „Mi a legjobb a drámaírásban? Örökre abbahagyni! És mi az, ami, ha lehet, még ennél is jobb? El sem kezdeni!” Ezt mondogatta néhány évig. Aztán egyszer egy ismerőse rászólt: „Nem vicces!”

Tényleg nem volt az.

Szerzőnk hallott egy belga íróról, aki alacsony rangú hivatalnokként a munkahelyén ellopott negyedórákban írta groteszk drámáit egész életén át, és évtizedek múlva vette csak észre, hogy a kollégák vécépapírnak használják a polcán felhalmozott kéziratokat.

Hallott egy grúz íróról is, aki egy vorkutai munkatáborban töltött hosszabb kitérő után, ahol nem írhatott, visszakerült szülővárosába, Tbiliszibe, ahol írhatott, csak éppen amit írt, az nem jelenhetett meg. Ráadásul ez az író nyelvórákból tartotta fenn magát (angol és német nyelvismeretének köszönhetően azt is, hogy annak idején kémkedéssel vádolták), ami elszívta erejének és idejének nagy részét, ezért ugyanúgy ellopott negyedórákban írta műveit, mint a belga pályatárs. Nem volt a szovjet írószövetség tagja, emiatt író-olvasó találkozókra sem vehetett részt. Ezért úgy jutott nyilvánossághoz, hogy fogadóórát tartott: a hét egy bizonyos délutánján bárki felmehetett a lakására, és helyben olvashatta a kéziratait.

Egészen addig művelte ezt, amíg észre nem vette, hogy némely vendégek lopkodják a közszemlére tett műveket. A meglovasított kéziratok egy része az ócskapiacra bukkant fel, más részük negyed évszázaddal később

az Állambiztonsági Bizottság tagköztársasági archívumából került elő, de a legnagyobb részük nem került elő sehonnan soha.

És ez mindössze két példa, noha tízezret is lehetne mondani erre a tüneményre: az írói balszerencse mint irodalmi tény. Az iméntiekhez képest az, hogy a Szerző drámái nem jutnak el a bemutatóig, nem éppen égbekiáltó szerencsétlenség. Így tehát aligha válik irodalmi ténnyé. Még csak az sem lesz belőle.

A Szerző egy hidegtelelős pillanatban elképzelte: valaki összeállít egy antológiát az utóbbi harminc év magyar irodalmának sérelemtörténeteiből. Egy sápitózás-gyűjteményt. Egy nyavalygás-tárat. Egy rinyálás-thesaurust.

Tardosi Dénes, a kiváló költő, amikor ötvennyolc éves korában sem kapta meg a Kossuth-díjat, kifűzte a cipőjét, legyűrte a zokniját, és kidörzsölt sarkára mutatva kijelentette: „Vérig vagyok sértve!”

Borsi Gergely esszéista szívrohamot kapott, amikor megtudta, hogy Hegybíró Máté Kristóf véleménye szerint ő „vajmi csekély művészi képességekkel rendelkezik”. Amikor Hagymási Lajos novellaíró azzal vigasztalta Borsi özvegycé, hogy őt Hegybíró ugyanebben a pamfletben Kleist-epigonnak nevezte, az asszony így válaszolt: „Higgye el, Lalikám, még mindig jobb Kleist-epigonnak lenni, mint vajmi csekély művészi képességekkel rendelkezni, és belehalni!”

Ezt az anekdotát mesélte a Szerző valakinek, amikor az illető rászólt: „Nem vicces!”

De még mennyire, hogy nem!

*

Bábuskin Vlagyimírné Tóth Gerda sem lehetett vicces kedvében, amikor a távollevő Forbáth igazgató úr és Bolonyik művésznő helyett neki kellett állnia a sarat. Egy internetes portál aziránt érdeklődött: miért marad el *A bűnös város* című történelmi színjáték nemrég meghirdetett bemutatója?

A gazdasági igazgató asszony kijelenti: a díszlettervek – nem mondja ki a díszlettervező nevét – alkalmatlanok *A bűnös város* című történelmi dráma eljátszására. A kisváros főterén felállítandó vérpad szélessége kilenc méter lett volna, a Fővárosi Útszéli Színház nagyszínpadának teljes szélessége pedig tíz és fél méter. Vagyis a színpad mindkét szélén hetvenöt centiméter átjárás maradt volna, ami nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a halálraítélt polgárok, ahogy a Szerző megírta, kettesével vonuljanak a vérpadra.

Nem férnének el.

A vérpad kisebbre, például hat méter szélességűre tervezése legalább két évre lekötne a díszletműhely teljes gyártókapacitását, ami *A bűnös város* bemutatását önmagában is lehetetlenné teszi.

Ehhez járulnak a jelmezek – nem hangzik el a jelmeztervező neve – drasztikusan megnövekedett költségei. A dráma három felvonásból állt volna. Minden jelmez három változatban készült volna, minden felvonáshoz külön verzió tartozott volna.

Az első felvonásban a jelmezek tiszták és élénk színűek lettek volna.

A második felvonásban kissé már el lettek volna szennyeződve, itt-ott vérfoltok is mutatkoztak volna rajtuk.

A harmadik felvonás jelmezei pedig szinte ragadtak volna a vértől és a mocsoktól. Mármost – ezt neki, Bábuskin Vlagyimirné Tóth Gerdának mondania sem kell – a művértől és a műmocsoktól.

Tizenöt szereplőre három változatban legyártani ugyanazt a jelmezt, amikor egyetlen változat is drága és munkaigényes, óriási többletköltség és többletmunka. A varroda gyártókapacitása már csak azért is lecsökkent, mert az egyik kolléganő szülési szabadságon van, egy másik kolléganő pedig a beteg édesanyját ápolja. De mindez semmiség ahhoz képest, hogy tavaly óta olyan mértékben megrágult a művészellátóban a művér és a műmocsok, hogy ezt a plusz terhet a Fővárosi Útszéli Színház nem vállalhatja magára.

A gazdasági igazgató asszony a teljesség és a rend kedvéért leszögezi:
– Bemocskolódás nem történik.

© Döbrentey Dániel, Róma